

Gustav Thoemmel - Vilajet Bosnien, 1867

(prijevod dijela o Mostaru)

U drugoj polovici prošloga vijeka svi su austrijski putopisi kroz Bosnu rađeni na osnovu osobnog iskustva, putovanjem kroz tu zemlju i u tom pogledu putopisci se nisu zadovoljavali podacima koje su pronalazili u literaturi bez da ih ne provjere uspoređujući ih s doživljenom stvarnošću. Postalo je pravilo da svi austrijski pisci o Bosni toga vremena pišu svoja djela o njoj nakon dužeg boravka u njoj. Isto je tako bio običaj da iza naučnog, topografskog i geografskog istraživanja terena stoji neki politički zadatak.

Tako je 1867. g. i barun **Gustav von Thoemmel** u Beču objavio knjigu „Geschichtliche, politische und topografisch-statistische Beschreibung des Vilajet Bosnien“ (Istorijski, politički i topografsko-statistički opis Vilajeta Bosna ili jednostavno Bosna), a izdavač je bio Albert A. Wenedikt. Inače, kao kapetan je iz Cetinja premješten u Mostar, a zatim u Sarajevo, gdje je stekao viši čin.

Za vrijeme četvorogodišnjeg boravka u austrijskom generalnom konzulatu u Sarajevu, Thoemmel je podatke za svoju knjigu skupljao putujući Bosnom i Hercegovinom, ali također i koristeći svu dotad objavljenu literaturu o našoj zemlji. Obavještajna priroda njegova posla ostavila je itekako traga na iznesenim dojmovima o zemlji. Trudio se da to bude cjelovit priručnik saznanja koji će davati pouzdanu sliku o oblastima za koje se i austrijska i sovjetska politika sve više interesirala.

Autor se posebno pozabavio historijskim skicama ovih krajeva, a o Hercegovini (s Trebinjem i Raškom [Novi Pazar]) piše kao o starim susjednim zemljama Bosne. Stari su slavenski nazivi ove provincije bili: Humska, pa Zahumska (zemlja iza brda Huma). Iza toga su je bizantijski i kasniji talijanski historičarinazivali: Chulm, Chelm, Zaculmia. Ime Hercegovina joj je dao Herceg Stjepan 1440. godine u značenju „Hercegovina zemlja“ i to ime je ostalo do danas. U međuvremenu je Turci nazivaju „Hersek vilajeti.“

Kao i mnogi putopisci koji su prije njega pisali o Bosni i on sa sjetom priziva prohujala „sretna“ vremena, gradove naziva „prljavim turskim mjestima“, a tursku vlast opisuje u negativnom kontekstu. Međutim, mora se priznati da je svoj špijunski posao obavio detaljno i profesionalno – opisao je sve što je bilo od značaja za austrijsku administraciju.

Ovdje smo skupili sve dijelove knjige koji se odnose na Mostar.

[...] U vrijeme Rimljana, Hercegovina je, poput Dalmacije, bila dobro razvijena, šumovita zemlja. Trebinje, Mandertium ili Matrix (Mostar), Gabela i Počitelj, a iznad svega velika i bogata Dalmacija i današnji plato Duvna, bili su vrtovi i voćnjaci. Dalmatium je nestao bez traga, a na drugim mjestima su sada turski prelazi i prljavi gradovi. [...]

[...] Samo u Mostaru, izvire jedan živahan luk nad Neretvom, zakrivljeni most cara Trajana, kao moćan svjedok negdašnjih boljih vremena.

Ova oblast ima jednu rijeku koja se probija kroz ogromne planinske mase do mora. Neretva izvire ispod visokoga planinskog područja Čemerna i planine Jabuka,

četiri sata sjeverno od Gacka i na početku teče oko 20 sati u pravcu sjeverozapada, pored mjesta Ulog, Konjic, do ušća Rame, a kod sela Zović skreće prema jugu, a glavni grad Mostar dijeli na dva dijela. Zatim prolazi pored Počitelja i Gabele, a u Metkoviću prešavši na austrijski teritorij mirnije teče i konačno kroz nekoliko rukavaca uliva se u Jadransko more. Čitavo vrijeme ima jedan brzi tok, a za vrijeme visokih voda je bijesna, udarajući u stjenovite obale i stijene te puni korito do vrha. Širine je od 50 do 100 stopa i različite dubine, između jedne do deset stopa.

Čitavim je tokom, od izvora pa skoro do Mostarskoga polja, okružena visokim padinama koje stoje skoro okomito kao ogromne stijene i uglavnom su prekrivene šumom i niskim raslinjem. Kod Podporima se dolina širi na 5 sati dugu i 1 do 2 sata široku ravnicu Mostara, nakon čega je narednih 3 sata prate visoka brda sve do ušća Bregave i Trebižata, gdje se dolina znatno širi.

Neretva je do Gabele plovna za male barke i trabakule i još jednim dijelom do Čapljine. Do Metkovića mogu ploviti i parni brodovi. Da je Neretva plovna do Mostara to bi austrijskoj trgovini s Bosnom davalo veliki značaj. Ali, od Čapljine do Mostara, tome na putu stoji jedan uski i krivudavi tok Neretve čije se prepreke teško mogu ukloniti.

Uopšteno, treba napomenuti, da Neretva i njene pritoke sadrže značajnu količinu ribe planinskih voda, a u močvarama žive razne vrste ptica. [...]

[...] Južna zona u potpunosti odgovara vegetativnim i klimatskim karakteristikama Dalmacije. Ovdje dominira sterilno kraško područje, a regioni vegetacije nisu toliko naznačeni kao u sjevernome dijelu. Masline, dudovi, šipci, smokve, duhan, riža i vino uspjevaju u dolini Neretve sve do Konjica, zatim u okolini Ljubuškog, Stoca, Trebinja, sve do visine 1200 stopa nadmorske visine. Žitarice, orasi, kesten, hrast rastu do nadmorske visine od 3000 stopa, a još više nalazimo bukvu i četinare. Voće, posebno šljive, su rijetke. Vrijeme sjetve je oko sredine marta, a berba već od juna i jula.

Ljetna žega je enormna i neprijatna zbog vedroga neba bez oblaka, rijetkih padavina i

nedostatka vode. Snijeg i mraz su rijetki i beznačajni na platoima u dolini rijeke. S druge strane, tokom zime pušu jaki vjetrovi, sjeveroistočna bura i jugovina naizmjenično, uz kišu sa juga.

U kajmakamatu Mostar

Mostar, glavni grad nekadašnje Hercegovine, nalazi se na obje kamenite obale Neretve koja se sastoji od ogoljelih kamenitih uzvisina, desno je brdo Hum, lijevo planina Velež. Sada je glavno mjesto kajmakamata¹ i kaze², zatim sjedište katoličkih i grčkih biskupa, austrijskog, ruskog i francuskog vice konzula za Hercegovinu. Ima 12000 stanovnika od kojih su većina muhamedanci, ostali su Grci i katolici i nekolicina Jevreja, s jednom grčkom i jednom katoličkom crkvom, koja je u izgradnji, jednom grčkom normalnom i jednom školom za djevojčice te jednom katoličkom osnovnom školom.

Pod imenom Mandertium ili Matrix, Mostar je u stara vremena bio rimska opština (municipium). Opšte je razaranje tokom migracije naroda preživio samo kameni most s dvije kule, izgrađen od cara Trajana, koji je ponos i ukras grada. U jednom jedinom luku, raspona 95 stopa i 75 stopa visine iznad vode, između dvije vrlo strme obale uzburkane rijeke. Do 15. stoljeća imao je značaj samo kao prijelaz preko rijeke, a onda ga je Herceg Stjepan 1440. godine opasao zidinama, nastanio ljudima i proglasio glavnim gradom Hercegovine. U 17. stoljeću bio je dva puta osvajan od strane Venecijanaca.

Što se tiče trgovačkog značaja, Mostar se nalazi na jednoj od dva pravca tranzita robe koja stiže pomorskim saobraćajem iz Dalmacije putem koji od Metkovića dolinom Neretve, Mostara i Konjica vodi k Sarajevu i srednjoj Bosni. Drugi pravac ide od Splita, preko Livna i Travnika.

Prvi je pravac tranzita robe frekventniji i preko njega se obavlja skoro sav uvoz iz Trsta. Plovnošću Neretve do Gabele, u Hercegovini se smanjuje transport robe koji se obavlja pomoću teglećih životinja po već postojećim karavanskim putevima i traje 30 sati hoda, dok na drugom pravcu iz Splita do Sarajeva iznosi 50 sati hoda. [...]

[...] U vremenima aristokracije i zatvorenosti zemlje do prije samo nekoliko decenija, gradovi Sarajevo i Mostar bili su skladišta i emporije (trgovačka središta) za cjelokupan uvoz robe, prvi za Bosnu, a drugi za Hercegovinu. Samo su ova dva mjesta imala veze s austrijskim trgovačkim centrima i u to su vrijeme imali mnogo manje značaja nego danas. Sva trgovina unutar zemlje, pa čak i ona na granici K. u. K., za sve

---

¹ Kajmakamat – (tur.) oblast, regija. Početkom pedesetih godina 19. stoljeća, u vrijeme Omer-paše Latasa provedena je, pored drugih reformi, potpuno nova upravna podjela bosanskog i hercegovačkoga pašaluka. Ukinuti su nazivi sandžaka i kadiluka kao administrativnih jedinica i izvršena nova administrativna podjela na kajmakamate i mudirluke (srezove) koji su se teritorijalno u znatnoj mjeri, razlikovali od sandžaka i kadiluka. Po ovoj se podjeli bosanski pašaluk dijelio na šest kajmakamata (sarajevski, travnički, banjalučki, bihački, zvrnički i novopazarski), a hercegovački pašaluk na tri kajmakamata (mostarski, trebinjski i pljevaljski). Na čelu kajmakamata stajali su kajmakami. Pojedini kajmakamati su se dijelili na mudirluke na čelu sa mudirima. Ovakva upravna podjela ostala je do 1866. godine, kada je donesena Uredba o bosanskom vilajetu. Na osnovu te Uredbe likvidiran je hercegovački ajalet i Bosna i Hercegovina (skupa s novopazarskom oblasti) koji ulazi u sastav bosanskog vilajeta kao jedna jedinstvena pokrajina turskoga carstva. Tako formirani bosanski ajalet se dijelio na 7 sandžaka, a sandžaci na kaze.

² Kaza – (tur.) okrug, administrativna oblast, teritoriji pod jednom pravnom upravom.

je svoje potrebe povezana s jednim od ova dva emporija. Izuzetak su bile trgovine na jugoistoku zemlje koje su se trgovački vezale sa slobodnom državom Dubrovnik.

Sada je slika sasvim drugačija. Sarajevo je i dalje centar i nalazi se u fokusu trgovine; u njemu se obavlja skoro polovina trgovine, a ostala mjesta, Bihać, Banja Luka, Brčko, Livno, Travnik, Mostar, Trebinje i Novi Pazar imaju direktne veze s Bečom i Trstom. [...]

[...] Poštanski se sistem nalazi još u povojima. Zvanične se pošte nalaze u Sarajevu, Travniku i Mostaru. Sve druge su praktično samo mjesta za promjenu konja. Postojeće poštanske linije su: od Sarajeva preko Višegrada i Novog Pazara do Carigrada, trajanje prenosa pošiljki je 10 do 12 dana. Od Sarajeva, na glavnome pravcu do Broda dužine 44 sata hoda, konjem 36 sati. Od Sarajeva u Livno trajanje iznosi 35 sati hoda ili 30 sati konjem. Od Sarajeva do Mostara 24 sata i od Sarajeva preko Kladnja do Tuzle za 23 sata hoda ili 18 sati konjem.

Pošta na svim ovim linijama ide samo jednom sedmično, isključivo konjima. Pisma i paketi privatnih lica idu samo do Sarajeva, Travnika i Mostara. Poštarina je znatna, a ne daje se nikakva garancija. Privatna lica mogu također putovati poštom, a plaćaju „dvadesetku” po konju i satu, ali moraju ponijeti vlastito sedlo. Ako ne žele putovati s poštanskim tatarima, mogu iznajmiti konja, ali moraju platiti poštara koji će konja vratiti na mjesto polaska.

Poštanska kola služe isključivo za potrebe vlade i koriste se veoma malo u privatne svrhe. Privatna pisma se ne dostavljaju na adresu primaoca, nego se ostavljaju u poštanskom birou dok neko ne dojavu primaocu da dođe po pismo. Konzulat K. u. K. svoju poštu šalje putem poštanskih tatara.

Unazad nekoliko godina Vilajet Bosna posjeduje i telegrafsku liniju i to između Sarajeva, preko Novoga Pazara do Carigrada, te od Sarajeva preko Mostara do Metkovića, gdje ima vezu s austrijskom telegrafskom centralom.

(Preveo: Smail Špago)